

- Araştırma Makalesi -

Ƨ KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA PASİFİST ANAYASA ANLAYIŞI*

*(THE CONCEPT OF PASIFIST CONSTITUTION IN COMPARATIVE
CONSTITUTIONAL LAW)*

Mert Duygun**

ÖZ

Barış kavramını iç barış ve dış barış olarak ikili bir nitelendirmeye tabi tutmak mümkündür. İç barışı sağlamak adına devletin ceza hukuku, medeni yargılama hukuku, idare hukuku alanında birçok tedbire başvurduğu bilinmektedir. Dış barış ise devletin uluslararası hukuku göz önünde bulundurarak, diğer devletlere karşı barışı sağlama yükümlülüğünü yerine getirmesini ifade etmektedir; bu yükümlülükler sadece devletler hukukunu değil, anayasa hukukunu da ilgilendirmektedir.

İşte bu noktada anayasacılık hareketleri ile bu dış barışın sağlanması; “pasifist anayasacılık” kavramını beraberinde getirmektedir. Bu makalede, pasifist anayasacılık kavramının karşılaştırmalı hukukta nasıl karşılık bulduğu incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Pasifizm, saldırı savaşı, anayasacılık

ABSTRACT

It is possible to subject the concept of peace to a dual characterization as inner peace and external peace. It is known that the state resorted to many measures in the field of criminal law, civil procedural law and administrative law in order to ensure internal peace. Foreign peace, on the other hand, means that the state fulfills its obligation to

^H Hakem denetiminden geçmiştir.

* Bu makale 25.09.2018 tarihinde Yayınevimize ulaşmış olup, 05.09.2018 tarihinde birinci hakem; 26.12.2018 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

** Dr., ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7519-6170

ensure peace against other states, taking into account international law. These obligations concern not only state law but also constitutional law.

At this point, providing this external peace with constitutional movements brings the concept of pacifist constitutionalism. In this article, how the concept of pacifist constitutionalism corresponds in comparative law will be examined.

Keywords: *Pacifism, war of aggression, constitutionalism*

“Ulusun hayatı tehlikeye girmedikçe harp bir cinayettir”

Mustafa Kemal Atatürk

I. Giriş

Anayasa'nın devlete bir amaç olarak yüklediği “barış” kavramı, devletin diğer amaçlarıyla da kopmaz bir bağ içerisindedir.¹ Örneğin, devletin sosyal adaleti sağlama konusundaki yükümlülüğü ve barış kavramı birbirine içkindir.²

Aynı şekilde geniş anlamıyla cumhuriyet kavramı da bütüncül anlamıyla barışın sağlanmasını şart koşar. Immanuel Kant, ebedi bir barış için kuvvetler ayrılığının sağlandığı cumhuriyetçi bir anayasanın varlığının mecburi olduğunu belirtmektedir.³ Kant'a göre bu ebedi barış öncesinde geçici bir barış sağlanması gerekmektedir; çünkü bütün devletler cumhuriyetçi bir anayasaya sahip olana kadar geçen zamanda aydınlanmanın etkisiyle toplumlar kendileri despotizme karşı ayaklanma yahut direniş ile cumhuriyetçi bir düzeni sağlamalıdır. Bu sebeple Kant bir

¹ C. Starck, Frieden als Staatsziel, in: Einigkeit und Recht und Freiheit (Ed: Börner/Jahrheiß/Stern), Band 2, Carl Heymanns Verlag, Köln 1984, s. 869.

² Starck, s. 874.

³ Bkz. M. Kriele, “Menschenrechte und Friedenspolitik”, in: Einigkeit und Recht und Freiheit (Ed: Börner/Jahrheiß/Stern), Band 2, Carl Heymanns Verlag, Köln 1984, s. 662-663. Ancak belirtmek gerekir ki Kant'ın öngördüğü cumhuriyet, monarşinin ortadan kaldırıldığı bir devlet biçiminden öte kuvvetler ayrılığının tam anlamıyla sağlandığı ve keyfiliğe hiçbir şekilde izin verilmeyen bir hukuk düzenini ifade etmekteydi.

devletin, başka bir devlet tarafından silah zoruyla cumhuriyetçi bir düzene geçirilmesi fikrini reddederek⁴ geçici barış kavramını savunmuştur.⁵

Barış kavramının pozitif barış ve negatif barış kavramı olarak ikili sınıflandırmaya tabi tutulduğunu da tespit etmek mümkündür. Buna göre negatif barış kavramı, devletlerin kendi aralarında ve devlet benzeri oluşumlar ile silahlı çatışmalar yaşanmamasına yönelikken, pozitif barış kavramıyla barışı sağlama çabalarına aktif katılım kastedilmektedir.⁶

Devletin barışı sağlama görevini iç ve dış barış olarak da ikili ayrıma tabi tutmak mümkündür. Özellikle iç barışı sağlamak adına devletin ceza hukuku, medeni yargılama hukuku, idare hukuku alanında birçok tedbire başvurduğu bilinmektedir.⁷ İşte devletin barışı sağlama ödevi, bu iç barış kavramının altında, 19. yüzyıl devlet öğretisi tarafından “refah hakkı” kapsamında değerlendirilmekteydi.⁸

Dış barış ise devletin öncelikle uluslararası hukuku göz önünde bulundurarak, diğer devletlere karşı barışı sağlama yükümlülüğünü yerine getirmesini ifade etmekteken; bu yükümlülükler sadece devletler hukukunu değil devletlerin anayasa hukukunu da ilgilendirmektedir.⁹

İşte bu noktada anayasacılık hareketleri ile bu dış barışın sağlanması; “pasifist anayasacılık” kavramını beraberinde getirmektedir. Bu makalede, dış barışın sağlanmasıyla doğrudan bağıntı içinde olan pasifist anayasacılık anlayışının, karşılaştırmalı hukukta nasıl karşılık bulduğu incelenmektedir.

⁴ Bu noktada Hegel ise Kant’a karşı çıkmakta ve edebi barış fikrinin olanaksız olduğunu; bazen bizatihi savaşın kendisinin barışı sağlamak ve toplumların ahlaki sağlığını düzeltmek için gerekli olduğunu belirtmektedir. Hegel’in bu görüşleri için bkz. Kriele, s. 668.

⁵ Kriele, s. 665.

⁶ R. Streinz, Grundgesetz-Kommentar (Herausgegeben von Michael Sachs), 4. Auflage, s. 968.

⁷ Ceza hukuku alanında iç barışı sağlamaya yönelik bu düzenlemeler özellikle, nefret söylemi, konut dokunulmazlığı gibi suç tipleriyle kendini göstermektedir. İdare hukukundaki düzenlemeler ise kendini polis hukuku alanında göstermekte; bu alandaki tedbirler ceza hukukunun aksine önleyici tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ayrım için bkz. Starck, s. 879.

⁸ Starck, s. 869.

⁹ W. Leisner, Demokratie- eine “friedliche Staatsform”- Zu Friedenspflicht und Gewaltmonopol im Inneren, Juristenzeitung 60. Jahrg. Nr. 17, s.810.

Pasifist anayasacılığın ilk örneklerini Fransız Devrimi sonrasında tespit etmek mümkündür. 22 Mayıs 1790 tarihinde Kurucu Meclis'te temsilci Mirabeau, barışın güvence altına alınması ve savaş ilanına ilişkin monark ve parlamentonun yetkilerini düzenleyen bir anayasa maddesi için teklifte bulunmuştur.¹⁰ Bu teklif anayasaya şu hükmün eklenmesini önermektedir: “*Fransız ulusu fetih açısından hiçbir savaş başlatmayacaktır/savaş yürütmekten feragat eder ve güçlerini asla hiçbir halkın özgürlüğüne karşı kullanmayacaktır.*”

Bu teklif Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiş ve Fransa'nın diğer uluslarla ilişkilerini düzenleyen 6. bölüme alınmıştır. Böylece Fransa'nın 1791 Anayasası uyarınca saldırı savaşında bulunulması yasaklanmıştır.

Bu noktada ilgili norm, ihlal edilmesinin yaptırımsız kaldığı takdirde halkı savaş tutkusu olan bir monark önünde savunmasız bırakacağı gerekçesiyle Comte de Volley tarafından şiddetli bir biçimde eleştirilmiştir.¹¹ Bu eleştiri ise 1848 Fransız Anayasası'nın başlangıcında karşılık bulmuş ve anayasanın ihlalinin ceza hukuku yoluyla yaptırıma bağlanacağı açıkça belirtilmiştir.¹²

Fransız anayasa hukukunda pasifist anayasacılık yönündeki bu gelişmeler, dönemin Latin Amerika anayasacılığında da karşılık bulmuştur. 1891 Brezilya Anayasası, 88. maddesinde saldırı ve fetih savaşını yasaklamakta; diğer durumlarda yapılacak savaş ilanı öncesinde ise uzlaşma çabalarının sonuçsuz kalmasını şart koşmaktadır.¹³

I. Dünya Savaşı sonrasında ise siyasi bir araç olarak savaşın yasaklanmasına yönelik devletlerarası girişimler, en sonunda uluslararası bir anlaşmayla taçlandırılmıştır. İlk olarak Fransa ve ABD arasında yapılan ve sözleşmeyi hazırlayan diplomatlardan ismini alan Briand-Kollegg Paktı daha sonra 16 devlet tarafından daha imzalanmıştır.¹⁴ Bu paktın ulusal hukuklarda yansımalarını, savaş sonrası anayasacılık hareketle-

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. D. Hasler, *Zivilgesellschaften zwischen Norm und Faktizität: Das Verhältnis von Verfassungsrecht und Außenpolitik in Japan und Deutschland*, Baden-Baden 2005, s. 95.

¹¹ Hasler, s. 96.

¹² A.g.e.

¹³ A.g.e.

¹⁴ Brezilya ise 1881 Anayasası'nda yukarıda bahsedilen pasifist hükümleri gerekçe göstererek paktı imzalamamıştır. Bu bilgi için bkz. Hasler, s. 99.

rinde görmek mümkündür. Bu bağlamdaki en önemli örneklerden birini 1931 tarihli İspanya Anayasası'nın 6. maddesi oluşturmaktadır. Bu maddeye göre İspanya, ulusal bir siyasi araç olarak savaş yapmaktan vazgeçmektedir.¹⁵ Benzer bir şekilde 1935 tarihli Filipinler Anayasası'nın 2. maddesinde devletin savaşa girmesi yasaklanmıştır; öyle ki Japon Anayasası'nın yapım sürecinde General Mac Arthur, Filipinler Anayasası'nın bu hükmünü Japon Anayasası'nın öncülü olarak nitelendirmiştir.¹⁶ Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki Filipin Anayasası'nın pasifist tutumu, Japon Anayasası'nın aksine sadece saldırı savaşı yasağına ilişkin olup, meşru savunma hakkını dışlamamaktadır.¹⁷

Karşılaştırmalı hukuk açısından anayasalarında barış buyruğuna yer veren diğer anayasalar ise, Bolivya Anayasası (madde 10), Küba Anayasası (madde 12), Moldova Anayasası (madde 32) ve Romanya Anayasasıdır (madde 30).¹⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında yapılan İtalyan Anayasası da 11. maddesinde, İtalya'nın bir saldırı aracı olarak uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için diğer halklara savaşılmasını reddettiğini buyurmaktadır. Maddenin ikinci cümlesine göre bunun tek istisnası İtalya'nın diğer devletlerle eşit konumunu bozacak egemenlik kısıtlamalarıdır.

Yine 1949 tarihli Kosta Rika Anayasası da katı pasifist tutumuyla, Japonya'nın ardından pasifist anayasacılık anlayışının önde gelen örneklerinden birini oluşturmuştur.¹⁹ 1949 Kosta Rika Anayasası'nın 12. maddesinin 1. fıkrasına göre, devletin sürekli bir kurum olarak orduya sahip olması yasaklanmıştır.²⁰ Ancak maddenin 3. fıkrası, bu hükme bir istisna olarak kıtasal bir sözleşme yahut yurt savunması söz konusu olduğunda askeri güçlerin örgütlenebileceğini belirtmektedir. Bu yönüyle Kosta Rika Anayasası, Japon Anayasası'nın katı pasifist tutumundan ayrılmaktadır.

¹⁵ İspanyol Anayasası'nın bu hükmü için bkz. Hasler, s. 102.

¹⁶ Haasler, s. 102.

¹⁷ Hasler, s. 103.

¹⁸ Bu bilgi için bkz. T. Şirin, *Anayasa ve Saldırı Savaşı Yasağı*,

<https://www.tolgasirin.com/single-post/saldirisavasi> (Erişim tarihi:03.07.2018).

¹⁹ Hasler, s. 107.

²⁰ A.g.e.

Yine soğuk savaş yıllarında sosyalist anayasacılık anlayışında da kısmi bir pasifist anayasacılık anlayışının bulunduğunu tespit etmek mümkündür. Brejnev-Doktrini olarak da addedilen doktrine göre, sosyalist ülkeler arasında hiçbir sosyalist devlet hegemonya kurmak amacıyla diğer bir sosyalist devlete saldırmayacak ve halkların kendi kaderini tayin hakkı da bu kapsamda tanınacaktır.²¹

Pasifist anayasacılığın en bilinen örneğini ise II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan Japon Anayasası oluşturmaktadır.

II. Japonya Anayasası

Pasifist anayasa kavramının en önemli örneğini oluşturan Japon Anayasası'nın oluşumu, II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya'yı mağlup eden Müttefik Kuvvetlerin etkisiyle olmuştur. Bu sebeple "pasifist anayasa" için tüm dünyada örnek gösterilen Japon Anayasası'nın hazırlanması, militarist bir iradenin arzusu ile meydana gelmiştir.²²

Aslında Japonya'da işgal kuvvetleri haricinde yerli unsurlar da bu zaman diliminde Meiji-Anayasası'nın²³ yerine yapılacak yeni anayasa çalışmalarını sürdürmekteydi.²⁴ Bu dönemde gerek Başbakan Kijiuro Shideharra'nın öncülüğünde hukuk profesörleri ve üst düzey kamu görevlilerinden oluşan komisyonun hazırladığı taslaklar gerekse diğer bireysel anayasa taslakları yayımlanmış ve bu anayasalar çoğunlukla liberal-sosyalist anayasacılık anlayışlarından esinlenmişlerdir.²⁵ Ancak belirtmek gerekir ki bu taslaklar daha çok Japon İmparatoru'nun anayasal

²¹ Kriele, s. 673. Dönemin sosyalist devletler hukukçuları bu doktrini sosyalist devletler arasında başka bir devletler hukukunun geçerli olduğu teziyle meşru kılmışlardır.

²² T. Şirin, "Pasifist Japonya'da Militarist Milliyetçilik İnşa Edilirken", *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt:4 Sayı:8, s. 300.

²³ 1889 yılında ilan edilen Meiji Anayasası, parlamenter bir rejim öngörmekte olup Prusya Anayasası'ndan esinlenmişti. Asya kıtasında ilan edilen Batılı anlamda ilk anayasa olması sebebiyle önemli bir tarihsel örnek teşkil eden Meiji Anayasası, İmparator'un (Tenno) yetkilerini kısıtlamaktaki yetersizliği ve temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda yeterli güvenceye sahip olmaması sebebiyle başarısız bir anayasacılık denemesiydi. Bkz. K. Tonami, *Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Japonya'da Anayasacılığın Gelişimi, Türkiye'de Anayasal Değişim Beklentileri*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2011, s. 212.

²⁴ Hasler, s. 112.

²⁵ Hasler, s. 112.

konumu ve temel haklar rejimine odaklanmış olup²⁶ bu taslakların hiçbirinde Japonya Devleti'nin savaştan vazgeçmesine yahut ordu bulundurması yasağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktaydı.²⁷

Anayasa taslağının kabulü hususunda ABD askeri yetkilileri ısrarla bir Kurucu Meclis'in kurulmasından kaçınmışlardır. Ancak 25 Şubat 1946'da "anayasa değişikliğine" ilişkin taslağı görüşmek ve onaylamak üzere bir parlamentonun oluşturulması ve seçilmesine ilişkin resmi duyuruda bulunulmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Japonya Anayasası hususunda belirlediği üç temel ilke bulunmaktaydı. Bunlar, İmparator'un halka karşı hukuki sorumluluğunun sağlanması, Japon toplumundaki feodal düzenin ortadan kaldırılması ve Japonya'nın savaştan vazgeçmesiydi.²⁸ Bu noktada Japon tarafı, anayasadaki pasifist düzenlemeleri başlangıç metnine almayı teklif etmiş ve böylece onun bağlayıcılığını²⁹ ortadan kaldırmayı amaçlasa da bu teklif ABD delegasyonu tarafından reddedilmiştir.³⁰ Ancak yine de ABD delegasyonun hazırlamış olduğu metnin, hiçbir değişiklik olmaksızın kabul edildiğini söylemek mümkün değildir.³¹ Nihayetinde Anayasa'nın 9. maddesinde "pasifizm buyruğuna" ilişkin hüküm düzenlenmiştir.

Japon Anayasası'nın 9. maddesindeki bu hüküm iki hususu düzenlemektedir³²: Maddenin birinci fıkrası ulusal bir hak olarak savaşa giril-

²⁶ Esasında bu taslaklar da İmparator'un anayasal konumunda önemli bir değişiklik öngörmüyorlardı. Bkz. Tonami, s. 214.

²⁷ Hasler, s. 113.

²⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. C. Kades, *The American Role in Revising Japan's Imperial Constitution*, *Political Science Quarterly*, Vol. 104, No. 2 (Summer, 1989), s. 215-247. ABD delegasyonu, bu noktada sadece Japonya'nın savaştan kaçınmasını değil yabancı kuvvetler bulundurmasını da yasaklamak amacındaydı. Bkz. Hasler, s. 128.

²⁹ Bu noktada anayasanın yapıldığı dönemde Japon anayasa hukuku öğretisinin başlangıç metnine hukuki bir bağlayıcılık atfetmediğini vurgulamak gerekir. Bkz. Hasler, s. 116.

³⁰ *Tonami* ise 9. maddeyi teklif eden yegane unsurun ABD yetkilileri olduğu tezini reddetmekte ve Japonya'nın savaştan nefret ederek savaştan feragat etmek ve askeri kuvvet bulundurmamaya karar verdiği konusunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını belirtmektedir. Bkz. Tonami, s. 219.

³¹ H. Wilhms, *Ausländische Wirkungen auf die Entstehung der Verfassung Japans und Deutschlands im Vergleich*; in: *Verfassungsänderung-Verfassungswandel-Verfassungssinterpretation* (Ed:R. Wahl), Duncker-Humblot Verlag, Berlin 2008, s. 114.

³² Hasler, s. 82.

mesini ve milletlerarası uyuşmazlıklarda silah kullanma tehdidini yasaklarken, maddenin ikinci fıkrasında ise savaş araçlarına sahip olunması yasaklanmakta ve devletin savaşa girmesinin tanınmayacağı düzenlenmektedir.

Japon Anayasası'nın bu hükmünün bir saldırı savaşını yasakladığı hususunda kuşku bulunmamakla beraber bu düzenleme, maddenin devletin meşru savunma hakkını da yasaklayıp yasaklamadığı konusundaki tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu noktada “dar pasifist anlayışa” göre, Japon Anayasası'nın 9. maddesi yurt savunması da dâhil olmak üzere her türlü savaş eylemini yasaklar.³³ Bu yorum ise anayasal değerler açısından devletin vatandaşların güvenliğine ve temel hak ve özgürlüklerinin korunmasına yönelik pozitif yükümlülüğü ile anayasanın “pasifizm” buyruğunun çatışması sorununu da gündeme getirmektedir.³⁴

Buna karşın “kabul edilebilirlik yorumu”³⁵ olarak adlandırılan görüşe göre ise Japon Anayasası'nın 9. maddesinde yer alan silahlı kuvvet kullanma yasağı, sadece saldırı savaşını yasaklamaktadır. Bu görüşe göre Japonya, kolektif uluslararası operasyonlara katılmasa da ülkesini tehdit eden bir durumda askeri açıdan minimumu aşmamak kaydıyla, yurt savunması yapabilecektir.³⁶ Nitekim Japon yargısı da 1959 senesinde “kabul edilebilirlik” öğretisini kabul etmiştir. Japonya Yüksek Mahkemesi, ABD - Japonya Güvenlik Anlaşması'nı denetlediği “*Sunagawa*” kararında³⁷, Japonya Anayasası'nın 9. maddesinin, Japon devletinin egemenlik hakkının bir yansıması olan öz savunma hakkını hiçbir şekilde inkâr etmediğini tespit etmiştir.³⁸ Mahkeme bu kararında ilaveten, diğer devletlerle kurulan ittifakların anayasallığının değerlendirilmesi esnasında, Anayasa'nın Japon vatandaşlarının “güven, yaşam ve mutluluğun peşinde koşma” haklarını güvence altına alan 13. maddesinin de

³³ Bu yorumun özeti için bkz. Hasler, s. 82-84.

³⁴ Hasler, s. 83.

³⁵ Bu yorumun özeti için bkz. Hasler, s. 84-86.

³⁶ Hasler, s. 84.

³⁷ Suganawa kararından önce sosyalist bir milletvekili olan Mosabuorou Suzuki, Anayasa'nın 9. maddesinin bir Japon ordusu kurulmasına izin verip vermediği konusunda Japonya Yüksek Mahkemesi'nde dava açmış; ancak bu dava Japonya'da Anglosakson tipi bir anayasa yargısı olduğundan ve dolayısıyla soyut bir anayasaya aykırılık denetimi yapılamadığından reddedilmiştir. Bu bilgi için bkz. Şirin, s. 303.

³⁸ İlgili karardan yapılan bu alıntı için bkz. Hasler, s. 85.

göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir.³⁹ Mahkeme'nin bu kararı doktrinde ise, hükümet eylemlerinin anayasaya uygunluğunu denetlerken kendi kendini sınırlama eğilimi gösterdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁴⁰ Mahkeme, bu tutumunu 1996 senesinde ABD'nin Okinawa adasında yeni bir üs kurması hususunda Okinawa valisinin itirazlarına dayanan bir davada da sürdürmüş, ABD - Japonya güvenlik anlaşmasının Anayasa'ya uygun olduğunu tespit etmiştir.⁴¹

Anayasal gerçeklikte ise, Japon Anayasası'nın 9. maddesinin siyasetler arasında önemli tartışmalar doğurduğu görülmektedir. Hâkim parti olarak Japonya'yı 50 yılı aşkın süredir yönetmekte olan iktidar partisi Liberal Demokrat Parti, kabul edilebilirlik öğretisini savunmuş ve meşru savunma için ulusal bir silahlı kuvvetlerin kurulması için anayasa değişikliği talep etmiştir. Nitekim Liberal Demokrat Parti, II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden on sene dahi geçmeden "öz savunma kuvvetleri" adı altında bir güvenlik gücü teşkilatı kurmak istemiş; ancak bu duruma Anayasa'nın 9. maddesinin engel olduğu ileri sürülmüştür.⁴² Öz savunma kuvvetlerinin kurulma gerekçelerinden biri ise 1950 yılında patlak vermiş olan Kore Savaşıdır.⁴³ Liberal Demokrat Parti, 9. maddenin değiştirilmesi yolunda bir adım atmaksızın Anayasa'nın Öz Savunma Kuvvetlerini dışlamadığını belirterek "anayasanın yorum yoluyla değiştirilmesi" adını verdikleri yolu tercih etmiştir.⁴⁴ Yukarıda bahsedilen "kabul edilebilirlik" öğretisinin de desteklediği bu yoruma göre devletin, ülkesini hukuka aykırı müdahalelere karşı korumak için içkin bir öz savunma hakkı vardır ve bunu da mümkün olan en az kuvvetle yapabilmelidir. Burada devletin bulunduracağı en az kuvvet ise herhangi bir savaş

³⁹ D.Akimito, Exercising the Right to Collective Self-Defence? An Analysis of ,“Japan's Peace and Security Legislation“, Zeitschrift für Japanisches Recht, 21. Jahrgang, Sommer 2016-Nr.41, s. 140.

⁴⁰ Bkz. Tonami, s. 231.

⁴¹ Şirin, s. 304.

⁴² Tonami, s. 216.

⁴³ Tonami, s. 219. Tonami, ABD'nin de Japonya politikası için önceliği anti-sosyalizme vermiş olmasının Öz Savunma Kuvvetlerinin kurulmasını kolaylaştırdığı görüşündedir.

⁴⁴ Tonami s. 220.

potansiyeli taşımadığından dolayı Anayasa'nın 9. maddesini ihlal etmeyecektir.⁴⁵

Buna karşın sol muhalefet partileri, başta ABD silahlı kuvvetleri olmak üzere ülkede konumlanmış olan yabancı silahlı güçlerin varlığına da karşı çıkmış ve anayasanın silahsızlandırma konseptini savunmuşlardır.⁴⁶ 80'li yılların sonunda ise özellikle sosyal demokrat Tomiichi Murayama'nın başbakanlığının ardından bu düşünce farklılıklarının adım adım ortadan kalkarak ulusal bir savunma konseptinin tüm partilerce savunulmaya başladığını tespit etmek mümkündür.⁴⁷ Bu durum kendini özellikle Japonya'nın uluslararası operasyonlara katılmasında⁴⁸ ve Japonya'nın güvenliğini sağlayan Amerikan askeri varlığının sadece "nükleer silahların konuşlanmasına" indirgenmesinde kendini göstermiştir.⁴⁹ Bu sebeple Japon Anayasası'nın 9. maddesi, doktrinde "geçerliliği olmayan norm" olarak da tanımlanmıştır.⁵⁰

Tali kurucu iktidarın Japon Anayasası'nın 9. maddesinde bir "neopasifist" anlayışla değişiklik yapılması tartışmaları ise özellikle Kuzey Kore sorunu ve 2001 Irak Savaşı'ndan sonra artmış ve 2005 senesine kadar çalışma yapması öngörülen bir parlamento komisyonu oluşturulmuştur.⁵¹ Ancak bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.

Japonya Anayasası'nın değiştirilmesi konusundaki tartışma, 2006 senesinde Liberal Demokrat Parti'nin genel başkanlığına Shinzo Abe'nin gelmesinin ardından yeniden alevlenmiştir. "Savaş sonrası rejimden uzaklaşma siyaseti" olarak adlandırdığı siyaset ile *Abe*, Japonya

⁴⁵ Tonami, s. 220.

⁴⁶ Hasler, s. 87.

⁴⁷ A.g.e.

⁴⁸ Birinci Körfez Savaşı sırasında Öz Savunma Kuvvetlerinin Kuveyt'e konuşlanması tartışılmış; ancak Japonya'ya yönelen herhangi bir tehdit bulunmadığı için Kuveyt'e yönelik bir uluslararası operasyona Japonya'nın katılması, bu durumun Anayasa'nın 9. maddesinin ihlalini oluşturacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Bkz. Tonami, s. 220.

⁴⁹ Hasler, s. 89.

⁵⁰ Hasler, s. 92 Aynı yönde bkz. Tonami, s. 231. Buna karşın katı pasifist anlayışı eleştiren görüş, 9. maddenin böyle bir anlayışa cevaz vermediği gerekçesiyle bu anlayışı "normatifleştirilmemiş değer" olarak nitelendirmişlerdir. Bkz. Hasler, s. 145.

⁵¹ Hasler, s. 91. Bu Komisyon, Parlamento'nun her iki kanadından da (Temsilciler Meclisi ve Danışma Meclisi) üyelerin temsil edilmesiyle oluşturulmuştu. Bkz. Tonami, s. 224.

Anayasası'nda değişiklikleri de içeren bir reform paketini gündeme getirmiş ve öncelikle Japon Anayasası'nın 96. maddesi uyarınca anayasanın değiştirilmesi için gerekli olan halkoylamasının esaslarını düzenleyen bir kanunun parlamento tarafından kabulünü gündeme getirmiştir.⁵² Bununla bağlantılı olarak insan hakları ve pasifizme dayalı eğitim sisteminin değiştirilmesi amacıyla Eğitim Temel Yasası değiştirilmiştir.⁵³ Ancak Abe'nin istifası ve sonrasında Liberal Demokrat Parti'nin 2009'da Temsilciler Meclisi'nde uğradığı ağır yenilgi, anayasanın değiştirilmesi tartışmalarını bir süre daha rafa kaldırmıştır.

Japonya Anayasası'nın 9. maddesinin değiştirilmesi girişimleri, 2013 senesinde yine Şinzo Abe'nin başbakanlığında bir kez daha gündeme gelmiştir. Kendisini Irak-Şam İslam Devleti (İŞİD) olarak adlandırılan terör örgütünün iki Japon vatandaşını öldürmesinin ardından Abe, Anayasa'nın 9. maddesinin değiştirilmesi gerektiğini yinelemiş; ancak gelen tepkiler üzerine doğrudan Anayasa'yı değiştirmeksizin bu maddenin içeriğini boşaltacak yasa değişiklikleri yolu ile pasifist anayasacılığa son verme yolunu tercih etmiştir.⁵⁴ Bu yasa değişiklikleri⁵⁵, Öz Savunma Kuvvetlerinin uluslararası barışı tesis etmek için yurtdışı operasyonlara da katılabilmesini öngörüyordu.⁵⁶ Söz konusu yasa değişiklikleri ilave-ten Ulusal Güvenlik Konseyi adı altında bir başkanlığın oluşturulması ve tüm askeri kararların bu başkanlıkça alınmasını öngörmekte ve devlet sırrı kapsamını genişleterek bu sırrı açıklayanlara ağır cezalar getirmektedir.⁵⁷ Abe, Anayasa'nın 9. maddesinin sözünde değişiklik yapmaksızın, maddenin içerdiği anayasal değeri başkalaştıran bu değişikliği, canlıların güvenliği açısından pozitif barışa hizmet eden "proaktif Japon pasifizmi"⁵⁸ terimi ile açıklamakta⁵⁹; bu terim ise Japon anayasa hukukçuları tarafından "gerçeğin üstünü örten bir demagoji olarak" nitelendi-

⁵² Tonami, s. 226.

⁵³ A.g.e.

⁵⁴ Şirin, s. 305.

⁵⁵ Bu yasa değişiklikleri ile güvenliğe ilişkin on farklı kanunda değişiklik yapılmıştır. Bkz. Akimoto, s. 143.

⁵⁶ Akimoto, s. 137.

⁵⁷ Şirin, s. 305.

⁵⁸ Bu terim, yasanın komisyonda müzakere edilmesi sürecinde Savunma Bakanı Gen Nakatani tarafından da kullanılmıştır. Bkz. Akimoto, s. 145-146.

⁵⁹ Akimoto, s. 156.

rilmektedir.⁶⁰ Tüm bu yasa değişiklikleri Japon muhalefeti ve anayasa hukukçuları tarafından “savaş yasakoyuculuğu” ya da “savaş kanunları” olarak da nitelendirilmiş ve bu değişikliklerin anayasaya aykırı olduğu belirtilmiştir.⁶¹ Öyle ki, Hükümet’in yasanın anayasallığı hususunda hukuk danışmanı olarak görüş almak amacıyla yasanın görüşüldüğü komisyona davet ettiği 3 anayasa hukuku profesörü de, yasanın Anayasa’nın 9. maddesini ihlal ettiğini belirtmişlerdir.⁶² Bazı muhalefet partisi milletvekilleri ise bu yasayı, Weimar Anayasası’nın son zamanlarında Nazilerin çoğunluğundaki parlamentoda çıkarılan “Yetki Kanunu”na (*Ermächtigungsgesetz*) benzetmişlerdir.⁶³

Japonya Anayasası’nın 9. maddesinde belirtilen barış buyruğunun hukuki niteliği Türk hukukunda da tartışma konusu olmuştur. *Turanlı*, Japonya Anayasası’nın 9. maddesini barış hakkının iç hukuka dahil edilebileceğinin en önemli göstergelerinden biri olarak nitelendirmektedir.⁶⁴ Ancak Turanlı, Japonya Anayasası’nda belirtilen bu barış buyruğunun bir insan hakkı olmamakla birlikte, silahsızlanmadan vicdani ret hakkına kadar birçok insan hakkı ile desteklenen ve aynı zamanda bu hakların güvenceye alınmasını da sağlayan bir anayasal değer olarak görmektedir.⁶⁵

Sonuç olarak pasifist anayasacılığın en önemli örneğini oluşturan Japon Anayasası’nın 9. maddesi, normatif bir değişikliğe uğramasa da anayasal gerçeklik ile etkisini kaybetmiştir.

III. 1949 Bonn Anayasasına Göre Alman Anayasa Hukukunda Barışçıl Anayasa Anlayışı

Alman Anayasa Hukuku’nda pasifist anayasacılık anlayışının tarihsel kökenini 1919 tarihli Weimar Anayasası’nın başlangıç metninde bulmak mümkündür. Buna göre Weimar Anayasası, “iç ve dış barışa hizmet etme amacını” gütmekteydi. Kayzerliğin, Birinci Dünya Sava-

⁶⁰ Şirin, s. 305.

⁶¹ Akimoto, s. 142.

⁶² Akimoto, s. 147.

⁶³ Akimoto, s. 158.

⁶⁴ K. Turanlı Yücel, Barış Hakkı ve Hayata Geçirilmesi, XII Levha Yayınları, İstanbul 2012, s. 84.

⁶⁵ Turanlı Yücel, s.85.

şı'ndaki rolüne tepki olarak da konulan bu hüküm, Almanya'nın saldırgan tutumunun İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasında oynadığı rolü ise engelleyememişti.⁶⁶

Japonya gibi II. Dünya savaşında yaşanan mağlubiyet sonrasında hazırlanan 1949 Bonn Anayasası yapım sürecine, Japonya'da da gözlemlendiği üzere Müttefik Kuvvetleri dahil olmuştur.⁶⁷ Bu noktada Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'dan oluşan Müttefik Kuvvetlerin, Almanya gümrük kapılarında Sovyetler Birliği ile yapmış olduğu paylaşımın iktisadi sebeplerden dolayı devam ettirilebilmesi mümkün olmadığından, Müttefik Kuvvetler 9 Şubat 1948'de yapılan Londra Konferansında Almanya'nın batısında bir devlet kurulması yönünde karar almışlar; Frankfurt Belgesi olarak da isimlendirilen bu deklarasyonlarında Batı Almanya Devleti için yeni bir anayasa yapılması çağrısında bulunmuşlardır.⁶⁸ Ancak Batı Almanya'daki eyalet yönetimleri ise Almanya'nın yeni anayasasını birleşmenin ardından yapacağını savunarak "anayasa" kavramını kullanmayı reddetmişler⁶⁹; ancak 1 Eylül 1948'te bir anayasa yapıcı organ olarak Parlamenter Meclis'in kurulmasına destek vermişlerdir. Müttefik kuvvetler, Parlamenter Meclis'in toplanmasının ardından özellikle devletin federal yapısının güçlendirilmesi ve bağımsız bir anayasa mahkemesinin kurulması konusunda kararlı olduklarını vurgulamışlardır.⁷⁰ Buna karşın Parlamenter Meclis'in özellikle federalizme ilişkin yetki paylaşımı konusunda Müttefik

⁶⁶ U. Fink, Grundgesetz-Kommentar, Hrsg: von Mangoldt, 4. Auflage, s.629. Yazar, 1919 tarihli Weimar Anayasası döneminde bu konunun doktrin tarafından dikkate alınmadığını da vurgulamaktadır.

⁶⁷ 1949 Bonn Anayasası'nın yapım sürecine ilişkin bkz. H. von Wedel, Das Verfahren der demokratischen Verfassungsgebung, Duncker/Humblot Verlag, Berlin 1976.

⁶⁸ H. Wilhms, Ausländische Wirkungen auf die Entstehung der Verfassung Japans und Deutschlands im Vergleich; in: Verfassungsänderung-Verfassungswandel-Verfassungsinterpretation (Ed:R. Wahl), Duncker-Humblot Verlag, Berlin 2008, s. 107-108. Ancak bu deklarasyonda anayasada pasifist hükümlerin benimsenmesine ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Bkz. P.Römer, Die Friedenspflicht des Grundgesetzes, Demokratie und Recht, H. 3, 1982, s. 136-138.

⁶⁹ Bunun yerine günümüzde de geçerli olan temel kanun (Grundgesetz) kavramı kabul edilmiştir. Japon Anayasası'nın aksine 1949 Bonn Anayasası (Temel Kanunu) sadece birleşmeye kadar geçerli olacak 5 yıllık bir geçiş döneminin temel metni olarak düşünülmüştür. Bkz. Wilhms, s. 113.

⁷⁰ Wilhms, s. 109.

Kuvvetlerin taleplerinin dışında anayasal düzenlemeler yaptığını belirtmek gerekmektedir.⁷¹

Parlamentar Meclis'in anayasa çalışmaları sırasında Müttefik Kuvvetler 'in vurguladığı bir başka husus ise silahsızlandırma ve pasifist eğilimlerin anayasada muhafaza edilmesidir.⁷²

Herrenchiessee'de toplanan Anayasa Komisyonu'nun çalışmaları sırasında sosyal demokratların anayasada eklenmesini önerdiği barış buyruğuna göre Anayasa'nın katı pasifist bir tutumu benimseyerek her türlü savaşı yasaklaması söz konusuysa, Hristiyan-demokrat üyeler, sadece saldırı savaşının yasaklanması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷³

Kore Savaşı'nın ardından başta ABD olmak üzere Müttefik Kuvvetler, Federal Almanya'nın yeniden silahlandırılmasını savunmuşlar⁷⁴ ve bu durum muhalefet tarafından bunun bir anayasa değişikliği olmaksızın mümkün olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.⁷⁵ Bu gelişmeleri 1953 seçimlerinde muhafazakâr demokratların anayasayı değiştirecek çoğunlukla seçimi kazanması ve ardından Almanya'nın Avrupa Savunma Birliği'ne girmek için imzaladığı sözleşmelerin anayasallığı tartışmaları izlemiştir. Fransa'nın direnci sonrasında yürürlüğe girmeyen bu sözleşmelerin anayasallığı sorununu çözmek için muhafazakâr hükümet, Anayasa'nın 142. maddesinde bir değişiklik yapılmasını öngörmüştür.

Bu bağlamda 1956 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Anayasa'ya eklenmiş olan 87a maddesi ile Federal Alman Cumhuriyeti'nin sadece savunma için silahlı kuvvetler bulundurabileceği ve bu silahlı kuvvetler teşkilatı ve bulunduracağı asker sayısının bütçe kanununda belirleneceği belirtilmiştir. Bu değişiklik ile Federal Alman Anayasası

⁷¹ Wilhms, s. 110.

⁷² Anayasa'nın 4. maddesinde vicdani ret hakkının tanınmasının da bu yönelimin bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Bkz. J.Wieland, Die Entwicklung der Wehrverfassung, in: Verfassungänderung-Verfassungswandel-Verfassungsinterpretation (Ed:R. Wahl), Duncker-Humblot Verlag, Berlin 2008, s. 165.

⁷³ Römer, s. 142. Aynı yönde bkz. Fink, s. 630.

⁷⁴ Kurucu Meclis olarak görev yapan Parlamentar Meclis'in başkanı ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ilk şansölyesi olarak görev yapan Konrad Adenauer, anılarında henüz Bonn Anayasası'ndan 1 sene önce 1948 senesinde dahi Amerikan kuvvetlerinin, gelecekte kurulacak Alman ordusuna ilişkin tartışmalara başladığını belirtmiştir. Bkz. Römer, s. 140.

⁷⁵ Wieland, s. 166.

“katı pasifist” tutumundan vazgeçmiştir.⁷⁶ Bu madde kapsamındaki savunma kavramının sadece yurt savunmasını mı ifade ettiği; yoksa kolektif savunmayı da mı içerdiği hususu da maddenin yürürlüğe girmesi sonrasında tartışılmıştır. Bu noktada anayasa değişikliği çalışmaları sırasında maddede açıkça “yurt savunması” kavramının yer alması önerisi kabul edilmeyerek, maddenin Federal Almanya Cumhuriyeti’nin de içinde bulunduğu NATO operasyonlarını kapsadığı belirtilmiştir.⁷⁷ Yine Bonn Anayasası’nın 24. maddesinin 2. fıkrasında düzenlenmiş olan “barışı sağlama için karşılıklı kolektif savunma sistemi kurulabileceği” şeklindeki hüküm de buna dayanak oluşturmaktadır.⁷⁸ Nitekim bu maddenin Parlamenter Konsey’de görüşülmesi sırasında kolektif bir savunmadan bahsedilmesinin doğal sonucunun tamamen silahsızlanma ve ordusuzlaşmayı reddetmeyi doğuracağı, her koşulda meşru savunma hakkından vazgeçilmeyeceği belirtilmiştir.⁷⁹ Ancak yine de bu düzenlemenin Müttefik Kuvvetlerde, Almanya’nın tekrar silahlanma yönünde bir arzu gösterdiği düşüncesinin uyanmaması adına oldukça ihtiyatlı bir şekilde kalemeye alındığı söylenmektedir.⁸⁰ Bu konu “olağanüstü hal anayasası” olarak da adlandırılan ve anayasaya olağanüstü hal rejimini ekleyen ve eş zamanlı olarak direnme hakkını tanıyan 1968 anayasa değişikliklerinde de gündeme gelmiş ve ordunun savunma haricinde kullanılmasının sadece Anayasa’nın diğer maddelerinin açıkça izin vermesi halinde mümkün olabileceği, Anayasa’nın 87a maddesinin 2. fıkrasında hüküm altına alınmıştır.⁸¹

Kolektif savunmanın, Federal Alman silahlı kuvvetlerinin kullanımına ne ölçüde ve ne zaman karar vereceği hususu, Yugoslavya’nın dağılma sürecinde yapılan NATO operasyonları sırasında da gündeme gelmiş ve bu konu Federal Alman Anayasa Mahkemesi’nin (FAYM)

⁷⁶ D. Deiseroth, Das Friedensgebot des Grundgesetzes und der UN-Charta- und die Bundeswehr; SchlHA 11/2014, s. 424.

⁷⁷ A.g.e. Aynı yönde bkz. Wieland, s. 169.

⁷⁸ Hasler, s. 156.

⁷⁹ Temsilci Kordtz’un bu yöndeki sözleri için bkz. Hasler, s. 157-158.

⁸⁰ Hasler, s. 158.

⁸¹ Wieland, s. 168.

“*Out of area- Einsätze*” olarak da bilinen kararına konu olmuştur.⁸² Bu kararlarında FAYM, NATO operasyonlarının Anayasa’nın 24. maddesinin 2. fıkrasında yer alan kolektif güvenliğe ilişkin olduğu ve dolayısıyla Anayasa’nın 87a maddesinin ikinci fıkrasında belirtilen “anayasanın açıkça izin verdiği haller” kapsamında olduğunu belirterek, bu operasyonlara Federal Alman ordusunun katılmasının anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir. Bu kararda dikkat çekici husus ise FAYM’nin, Federal Ordunun operasyonlara katılması için mutlaka parlamentonun onayının gerekli olduğunu belirtmesidir. Böylece Mahkeme, Federal Alman Ordusunun yurtdışında yapacağı operasyonlar için Anayasa’da yer almayan bir yasa kaydı öngörmüştür.⁸³ FAYM, bu içtihadını İkinci Körfez Savaşı sırasında almış olduğu ve Federal Almanya Cumhuriyeti’nin Irak’ta bazı hava operasyonlarına katılmasının anayasallığını incelediği kararında da sürdürmüştür.⁸⁴

Federal Almanya Cumhuriyeti ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti’nin birleşmesine ilişkin “2 + 4” anlaşmasında Federal Almanya Cumhuriyeti, barış buyruğuna ilişkin 26. maddenin anayasada varlığını koruyacağına ilişkin taahhütte bulunmuştur.⁸⁵ Bu taahhüdün bir sonucu olarak da Savaş Silahlarının Kontrolüne İlişkin Kanun’un 21. maddesine de, yurtdışında başta atom bombası olmak üzere her türlü nükleer ve kimyasal silahı bulunduran Alman vatandaşlarının cezai sorumluluğunu düzenleyen bir madde eklenmiştir.⁸⁶

Almanya’da pasifist anayasacılığa ilişkin bu tarihi girişin ardından, Anayasa’nın 26. maddesindeki normatif düzenlemelere değinmek gerekmektedir.

Bonn Anayasası olarak da bilinen 1949 Anayasası, 26. maddesinde ulusların barışçıl yaşamına zarar vermeyi amaçlayan eylemlerin, anaya-

⁸² BVerfGE 90, 286. Kararın değerlendirilmesi için bkz. M. Wild, Auslandeinsätze der Bundeswehr-Parlamentsvorbehalt-Verfassungsfortbildung, in: Verfassungsrechtsrechnung(Hrsg: J. Menzel-R. Müller Terpitz), Mohr-Siebeck, 2. Auflage, s. 564-567.

⁸³ Bu yorum için bkz. Wieland, s. 170.

⁸⁴ FAYM’nin bu kararı için bkz. BVerfG, Beschluss des Zweiten Senats vom 25. März 2003 - 2 BvQ 18/03.

⁸⁵ B.Schmidt-Bleibtreu/F.Klein/H.Hoffmann/A.Hoplau, Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 795.

⁸⁶ Fink, s. 653.

saya aykırı olduğunu ve cezalandırılacağını⁸⁷ belirtmektedir. Bu fıkra, saldırı savaşı hazırlıklarının anayasaya aykırılığını özellikle vurgulamaktadır. Bonn Anayasası'nın 26. maddesindeki bu barış buyruğunun, sadece devlet organları için değil; ulusların barışçıl yaşamına zarar vermeyi amaçlayan ve buna imkânı olan tüm özel hukuk kişileri için de geçerli olduğu doktrinde savunulmaktadır.⁸⁸ Aynı şekilde Federal Almanya'nın egemenlik alanında bulunan yabancılar ve vatansızlar için de barış buyruğunun geçerli olduğu belirtilmektedir.⁸⁹

Bu madde aslında, Alman kamu gücünü “dünya barışına” hizmet etmesi konusunda yükümlü kılan Başlangıç metninin somutlaştırılmış halidir.⁹⁰ Nitekim maddede belirtilen “ulusların birlikte barışçıl yaşaması” kavramının “barış” kelimesinden daha güçlü bir anlam ifade ettiği de belirtilmektedir.⁹¹ Yine maddenin devletlerarası barıştan değil “uluslar arasındaki barıştan” bahsetmesindeki bilinçli tercih de doktrinde vurgulanmaktadır.⁹²

Bonn Anayasası'nın başlangıç metninde ve 26. maddesinde yer alan bu barış buyruğu devlet organlarına sadece saldırı savaşını yasaklamamakta; aynı zamanda uluslararası toplumun eşit bir üyesi olarak, dünya barışının sağlanmasına hizmet etme yükümlülüğünü getirmektedir. Bu sebeple Federal Alman hükümeti, izleyeceği dış politikada bu

⁸⁷ Nitekim Alman Ceza Kanunu'nun 80. maddesi saldırı savaşına hazırlık eyleminin cezalandırılacağını öngörmektedir.

⁸⁸ Bkz H. Risse, Art. 26, in: Grundgesetz-Kommentar(Hrsg: Hömig), 9. Auflage, Nomos Gesellschaft, Baden-Baden 2010, s. 282.

⁸⁹ Streinz, s. 971.

⁹⁰ A.g.e. Ancak doktrinde başlangıç metninde yer alan barış buyruğuna ilişkin bu somutlaştırmanın başka maddelerde de yapıldığı ileri sürülmektedir. Buna göre Bonn Anayasası'nın insan onuruna dokunulamayacağını belirten 1. maddesi, uluslararası diyalogu ortadan kaldırmayı amaçlayan derneklerin kapatılacağını belirten 9. maddesi, Almanya'nın barışçıl ve sürekli bir Avrupa ve dünya düzeni için egemenlik yetkilerinden vazgeçebileceğini belirten 24. maddesi ve uluslararası hukuk kurallarının Alman hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten 25. maddesi de başlangıç metninde yer alan bu barış buyruğunun somutlaştırılmış düzenleme biçimleridir. Bkz. M. Herdegen, Maunz/Dürig, Grundgesetz-Kommentar, 82. EL Januar 2018, Kn.66. Aynı şekilde bkz. Deiseroth, s.426; Hasler, s. 153.

⁹¹ Streinz, s. 968.

⁹² Streinz, s. 969.

yükümlülükleri göz önünde bulundurmak zorundadır.⁹³ Bu noktada Federal Almanya silahlı kuvvetleri, uluslararası operasyonlarda ancak temel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla ve devletler topluluğunun dışsal barışını bozmaksızın kullanılabilirler.⁹⁴ Örneğin Alman öğretisine⁹⁵ göre özellikle çökmüş devletlerde (*failed state*) mahsur kalan vatandaşlarını kurtarmak için yapılan askeri operasyonlar, barış buyruğunu ihlal etmemektedir.⁹⁶

Aynı şekilde hükümetlerin dış politikada diğer devletlerin iç işlerine karışarak, onların uluslararası hukuka⁹⁷ aykırı silahlı çatışmalara girmesini teşvik edecek eylemlerden⁹⁸ uzak durması gerekliliği vurgulanmaktadır.⁹⁹

Bu noktada öğretilerde yapılan bir eleştiri ise saldırı savaşı kavramının nasıl yorumlanacağına ilişkindir. Bu hususta 26. maddenin çıkış noktasının tamamen Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 2. maddesinin dördüncü fıkrası olduğu ve dolayısıyla saldırı savaşı tanımında bu sözleşmenin esas alınması görüşüne karşı¹⁰⁰, saldırı savaşından bahsedilmesi için mutlaka bu saldırının başka bir ülkeyi işgal yahut ilhak amacını

⁹³ Bkz. Herdegen, Kn. 66. Aynı yönde bkz. H. Jarass, Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland-Kommentar (Hrsg: Jarass/Pieroth), Verlag C.H.Beck, München 2009, s. 592. Aksi yönde görüşün özeti için bkz. K-A.Hernekamp, Grundgesetz Kommentar, Band 2 (Art. 21 bis Art.69), 3. Neubearbeitete Auflage, München 1995, s.225. Karşı görüş, Anayasa'nın 26. maddesindeki harış buyruğu ile sadece "ateşle oynamayı" yasakladığını belirtmektedir.

⁹⁴ Herdegen, Kn. 68.

⁹⁵ Örneğin bkz. B.Schmidt-Bleibtreu/F.Klein/H.Hoffmann/A.Hoplauf, Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 796.

⁹⁶ Federal Alman Ordusunun, Alman vatandaşlarını kurtarmak için 1997 senesinde Arnavutluk'ta yapmış olduğu operasyon bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bkz.Schmachl, Grundgesetz- Beck'scher Kompakt-Kommentar, (Hrsg: Sodan), Verlag C.H. Beck, München 2011, s. 296.

⁹⁷ Bu noktada uluslararası hukukta sadece iki durumda kuvvet kullanmaya izin verildiğini tespit etmek gerekmektedir: 1) Silahlı bir saldırıya cevap veren bireysel veya kolektif meşru savunma hali 2) Barışın tehdit edilmesi, barışın ihlal edilmesi ve fiili bir tehdidin mevcudiyeti durumunda BM Güvenlik Konseyi'nin kolektif bir cevap şeklinde güç kullanma yetkisinin verilmesi. Detaylı bilgi için bkz. H. Pazarıcı, Uluslararası Hukuk Dersleri, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 512 vd.

⁹⁸ Bu eylemler, finansal ya da lojistik destek verme şeklinde de olabilir. Bkz. Jarass, s. 593.

⁹⁹ Römer, s. 147. Aynı yönde bkz. Streinz, s. 969.

¹⁰⁰ Bkz. Streinz, s. 971.

gütmesini gerektiği içeren bir görüş de bulunmaktadır. Bu görüş, kurucu iktidarın barış buyruğuna yüklediği anlam ile örtüşmediği için haklı olarak eleştirilmektedir.¹⁰¹

Bonn Anayasası'nın 26. maddesi sadece saldırı savaşı yürütülmesini değil, bunun hazırlığını da yasaklamaktadır. Bu noktada savunma savaşına hazırlık yapmanın anayasaya uygun olduğunu gerekçe gösterip olağanın dışında bir silahlanma yapılmasının meşru olmayacağı da vurgulanmaktadır.¹⁰²

Nitekim savaş propagandası ve bu propagandaya içkin nefret söylemi de bu kapsamdadır.¹⁰³ Bu durum her türlü savaş propagandası yasaklayan Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 20. maddesiyle de uyumludur.

Bonn Anayasası'nın 26. maddesinin doğurduğu bir başka tartışma ise, yabancı ülkelere yapılan silah ihracatının anayasallığıdır.¹⁰⁴ Bonn Anayasası bu noktada 26. maddenin 2. fıkrasında, savaş silahlarının sadece Federal Hükümet'in onayı ile üretilebileceğini, nakliyesini ve satılabileceğini düzenlemektedir. Alman doktrininde onay yükümlülüğünün, dar yorumlanıp, silah ihracatını kapsamadığı yönünde görüşler mevcuttur.¹⁰⁵

Bu düzenlemenin, Bonn Anayasası'nın 25. maddesi uyarınca iç hukukun bir parçası olan AB Kurucu Anlaşması ile de paralellik gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Çünkü AB Kurucu Anlaşması'nın 30.

¹⁰¹ Saldırı savaşı kavramını dar yorumlayan görüş, özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında İtalya'daki faşizm ve Almanya'daki Nasyonal Sosyalist devletlerin saldırı eylemlerini odağına almaktadır. Bu görüş ve eleştirisi için bkz. B.Schmidt-Bleibtreu/F.Klein/H.Hoffmann/A.Hoplauf, Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 797.

¹⁰² Römer, s. 147.

¹⁰³ B.Schmidt-Bleibtreu/F.Klein/H.Hoffmann/A.Hoplauf, Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 797. Aynı yönde bkz. Streinz, s. 970.

¹⁰⁴ D. Holthausen, Der Verfassungsauftrag des Art.26 II GG und die Ausfuhr von Kriegswaffen, RIW 1997, 369 (Heft 5, s. 284-290.

¹⁰⁵ Bu görüşlerin özeti için bkz. Holthausen, s. 284-285. Holthausen, burada tarihsel yoruma başvurmanın normun anlamı açısından çok bir fayda getirmeyeceği tespitini yapmaktadır; çünkü Bonn Anayasası'nın yapıldığı 1949 senesinde Nazilerin henüz 4 sene önce mağlup edildiği ve Almanya'nın yeniden silahlanmasına ilişkin 43 numaralı Kanun'un henüz 2 sene önce yürürlüğe girdiği bir siyasal ortam mevcuttur. Bu sebeple anayasa koyucu Parlamenter Konsey'de silah ihracatına ilişkin bir tartışma yaşanmamıştır.

maddesinde de saldırı savaşına yol açacak ya da halkların birlikte barışçıl yaşamını zedeleyecek savaş silahlarının ihracatının sınırlandırılabilceği öngörülmektedir.¹⁰⁶

Bonn Anayasası'nın 26. maddesine ilişkin anayasa müzakereleri sırasında maddede "her türlü savaş silahı" terimi kullanılmak istenmiş; bu durumun daha sonra iş makinelerini dahi bu madde kapsamına alacağı ve ileride polis güçlerinin silah temin etmekte sorunlar yaşayabileceği endişesi ortaya çıkınca bu terimin Anayasa'da yer almasından vazgeçilmiştir.¹⁰⁷

Doktrinde ise savaş silahı, silahlı çatışmalarda kullanılabilir; zarar vermek için elverişli tüm araçlar olarak geniş bir biçimde tanımlanmıştır.¹⁰⁸

Anayasa'nın 26. maddesinin 2. fıkrasında silahların üretilmesi kavramı ise doktrinde sadece silah ya da silah parçasının sıfırdan üretimi değil, parçanın tadili, birleştirilmesi ya da toplanmasını da ifade etmektedir.¹⁰⁹

Bonn Anayasası, bu maddeye ilişkin detayların¹¹⁰ ise kanunla düzenlenmesini öngörmüş; bu sebeple Alman yasa koyucusu Savaş Silahlarının Kontrolüne İlişkin Kanun'u çıkarmıştır.

Yine Alman yasa koyucusu 28 Nisan 1961 tarihli Dış Ticaret Yasası'nın 7. maddesinde "halkların birlikte barışçıl yaşamına zarar verme amacı" güden hukuki işlem ve eylemlerin yasaklanmasını öngörmüştür.¹¹¹ Savaş Silahlarının Kontrolüne İlişkin Kanun'un öngördüğü düzenlemelerin bu düzenlemeye karşı *lex specialis* olarak kabul edilmesi durumunda, Dış Ticaret Yasasının 7. maddesinin anlam ve önemi özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı'nın 41. maddesi¹¹² uyarınca almış

¹⁰⁶ Fink, s. 656.

¹⁰⁷ Streinz, s. 967.

¹⁰⁸ Jarass, s. 594.

¹⁰⁹ Fink, s. 651. Savaş silahlarına ilişkin araştırmalar yürütmenin ise bu yasağın kapsamında olmadığı savunulmaktadır. Bkz. Jarass, s. 595.

¹¹⁰ Örneğin neyin savaş silahı olarak nitelendirileceği hususu kanun koyucuya bırakılmıştır.

¹¹¹ Fink, s. 655.

¹¹² Birleşmiş Milletler Şartı'nın 41. maddesi şu şekildedir: "Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanılmasını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Birleşmiş Milletler üyelerini bu önlemleri uygulamaya"

olduğu ambargo kararlarının iç hukuka uyumlaştırılması noktasında kendini göstermektedir.¹¹³ Nitekim Almanya'nın da taraf olduğu ve Bonn Anayasası'nın 25. maddesi uyarınca iç hukukun bir parçası olan AB Anlaşması'nın 296. maddesi de bu konuyu düzenlemekte ve ortak bir dış politika ve güvenlik politikası uyarınca bir devletle ticari ilişkilerin askıya alınmasını öngörmektedir.¹¹⁴

Federal Hükümet'in silah savaşlarının üretimi ve ithali için onay yetkisini tek bir bakana delege edip edemeyeceği sorusu doktrinde anayasaya uygunluk açısından olumsuz cevaplanırsa da¹¹⁵; uygulamada bu onay işleminin Federal Hükümet'in kararı ile değil, Federal Güvenlik Konseyi adı verilen bir kurul tarafından yapıldığı gözlenmektedir.¹¹⁶ Bu işlem, Anayasa'nın açıkça Federal Hükümetin onayını aramış olması sebebiyle anayasaya aykırı olarak nitelendirilmektedir.¹¹⁷ Yine, bu onaya ilişkin maddi kriterlerin Savaş Silahlarının Kontrolüne İlişkin Kanun'un aksine 2000 tarihli "Federal Hükümet'in Siyasi İlkeleri" başlıklı belgede belirlenmesi de FAYM'nin geliştirdiği önemli tüm siyasal kararların parlamento tarafından alınmasını öngören "önemlilik öğretisi" ile bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.¹¹⁸ Ayrıca bu onay işleminin belirli bir zaman ve belirli bir duruma ilişkin sınırlı olması gerekmektedir.¹¹⁹

Federal İdare Mahkemesi ise Bonn Anayasası'nın 26. maddesinin ikinci fıkrasında Federal Hükümet'in onay işlemine ilişkin bir davada, onay işlemini ancak silah üretimi ve ihracatını hukuken meşru kılacak istisnai hallerde verilebilen bir işlem olarak dar anlamda yorumlamış-

ya çağırabilir. Bu önlemler ekonomik ilişkiler ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, telefon ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tamamının veya bir kısmının kesintiye uğratılması olabileceği gibi, diplomatik ilişkilerin kesilmesini de içerebilir."

¹¹³ Fink, s. 655.

¹¹⁴ Fink, s. 656.

¹¹⁵ Bkz.B.Schmidt-Bleibtreu/F.Klein/H.Hoffmann/A.Hoplauf, Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 798. Aynı yönde bkz. Schmahl, s. 297.

¹¹⁶ Deiseroth, s. 427.

¹¹⁷ A.g.e.

¹¹⁸ A.g.e.

¹¹⁹ Jarass, s. 595.

tır.¹²⁰ Öyle ki; bu yoruma göre yukarıda belirtilen bu meşru haller dışında söz konusu silahların verilmesi için barışa zarar verici eylemlerin amaçlanmıyor oluşu dâhi yeterli olmamaktadır.¹²¹

Aynı şekilde yabancı devletlere yapılan silah ihracatı¹²² sonucunda, bu silahları ithal eden yabancı devletin eylemlerinden dolayı anayasal barış buyruğunun zedelenip zedelenmeyeceği hususu da tartışmalıdır.¹²³ Bu noktada Alman makamlarının silah ihracatı sonrasında egemenlik yetkisi kalmadığından, bu durumun anayasal barış buyruğuna bir aykırılık olmadığını savunan görüşler de mevcuttur.¹²⁴ *Epping* ise bu hükmün sistematik bir yorumla ele alınması gerektiğini öne sürmüş ve Anayasa'nın 26. maddesinin birinci fıkrasında belirtilen "barış buyruğunun", maddenin ikinci fıkrasında düzenlenen silah ihracatının denetlenmesi sırasında da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir.¹²⁵

Bonn Anayasası'nın 26. maddesinin hukuki niteliğine ilişkin olarak bu hükmün bir program hüküm mü yoksa anayasal organları doğrudan bağlayıcı bir anayasa normu mu olduğu tartışılmaktadır. Bu hususta Bonn Anayasası'nın 26. maddesindeki barış buyruğunun bir program hüküm olduğunu; çünkü bu maddeden anayasal organlar için somut bir eylem yükümlülüğünün çıkmadığı yönündeki görüşler kadar¹²⁶, bu hükmün bir program hüküm değil; doğrudan anayasal organları eylem yü-

¹²⁰ Federal İdare Mahkemesi'nin 1 Numaralı Dairesi'nin bu kararı için bkz. BVerwGE 61,24, in: JurionRS 1980, s. 1385 vd.

¹²¹ Jarass, s. 595.

¹²² Savaş Silahlarının Kontrolüne İlişkin Kanun'un 4. maddesi bu durumu açıkça düzenlemektedir. Buna göre Alman bandıralı gemilerle ya da Federal Almanya Cumhuriyeti'ne kayıtlı olan uçaklarla, Almanya dışına savaş silahı ihraç etmek isteyen gerçek veya tüzel kişiler, Federal Hükümet'in onayına tabidir.

¹²³ Nitekim Federal Alman hükümeti, Yemen savaşına taraf olan devletlere silah ihracatına onay vermeyeceğini belirtmiştir. Bkz. <http://www.faz.net/aktuell/politik/ausland/saudi-arabien-wegen-waffenexporten-enttaeuscht-von-deutschland-15463669.html> (Erişim tarihi:06.07.2018). Benzer biçimde Federal Alman Hükümeti'nin Kuzey Irak'ta peşmerge güçlerine silah ihracatında bulunması da Bonn Anayasası'nın 26. maddesinde yer alan barış buyruğu kapsamında tartışılmıştır. Bkz. Deiseroth, s. 427.

¹²⁴ Bkz. Holthausen, s. 287.

¹²⁵ *Epping*'ten aktaran Holthausen, s. 288-289.

¹²⁶ Bkz. Streinz, s. 968.

kümlüğü altına sokan bağlayıcı bir norm olduğu yönünde görüşler de yer almaktadır.¹²⁷

Bonn Anayasası'nın 26. maddesinin ihlal edilmesinden söz edilebilmesi için normu ihlal ettiği öne sürülen davranışın, ulusların barışçıl yaşamını ihlal edecek düzeye erişmesi gerekmektedir.¹²⁸

Bonn Anayasası'nın barışçıl yönüne ilişkin bir başka hüküm ise Anayasa'nın 4. maddesinin 3. fıkrasında tanınmış olan vicdani ret hakkıdır. Bu madde ile gelecekte kurulacak olan Alman ordusunun sadece gönüllülerden ve profesyonellerden oluşacağı, anayasa yapım çalışmaları sırasında dile getirilmiştir.¹²⁹

Son olarak Federal Alman Cumhuriyeti'nin anayasası olan 1949 Bonn Anayasası'nda yer alan bu barışçıl anayasa anlayışının eyaletlerdeki anayasal gelişmeler anlamında da karşılık bulduğunu, Bonn Anayasası'nın 26. maddesinde yer alan hükmün Hessen Eyaleti Anayasası'nın 69. maddesi ve Berlin Eyaleti Anayasası'nın 21. maddesinde bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Aynı şekilde Hamburg, Mecklenburg Vorpommern, Niedersachsen, Sachsen-Anhalt eyaletlerinin anayasaları da Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kamu gücünü dünya barışına hiz-

¹²⁷ Fink, s. 631. Aynı yönde bkz. B.Schmidt-Bleibtreu/F.Klein/H.Hoffmann/A.Hoplauf, Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 797; Schmahl, s. 297. Yazarlar bu bağlayıcı norma uyulmamasının sonuçlarını diğer disiplinler açısından şu şekilde ifade etmektedir: Buna göre saldırı savaşına hazırlık yapılmasını sağlayacak özel hukuk sözleşmeleri geçersiz olmakta; saldırı savaşı yapılmasına ilişkin emirler kanunsuz emir olarak sayılmaktadır. Dikkat çekici olan ise yazarların; toplandı ve gösteri yürüyüşlerinin barışçılığı kapsamını da bu bağlamda değerlendirmesidir. Oysa ki yukarıda da bahsedildiği üzere barış buyruğu toplumsal barışa ilişkin olmaktan öte, devletler hukuku bağlamında "dış barışa" ilişkindir. Buna ilaveten Streinz, Anayasa'nın 26. maddesinde belirtilen barış buyruğunun ihlal edilmesinin devlet başkanı tarafından yapılması durumunda, Anayasa'nın devlet başkanının anayasayı ihlal etmesinden doğan sorumluluğunu düzenleyen 59. maddesinin de gündeme geleceğini belirtmektedir. Bkz. Streinz, s. 974.

Bu noktada ise biz, Federal Alman Anayasası'nın 26. maddesinin, devlet organlarını mutlak şekilde bağlayan ve yasakoyucu tarafından mutlaka bir veya birden fazla yasal düzenleme ile yerine getirilmesi gereken bir anayasa emri olduğu kanaatindeyiz. Bu kavram ve bu kavramın anayasa direktifi kavramından farkı için bkz. K. Kanaoğlu, Anayasa Mahkemesi, Beta Yayınevi, İstanbul 2004, s. 145.

¹²⁸ Streinz, s. 973.

¹²⁹ Römer, s. 45.

met etmekle yükümlü kılan Bonn Anayasası'nın başlangıç metnine paralel düzenlemeler içermektedir.¹³⁰

Sonuç olarak Japonya gibi İkinci Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetin etkisiyle Müttefik Kuvvetlerin baskısıyla nispeten daha yumuşak bir pasifist anayasacılık anlayışını kabul etmiş olan Bonn Anayasası'nda, anayasal gerçekliğin gereksinimleri doğrultusunda anayasa değişiklikleri ile meşru savunma ve kolektif savunmaya cevaz veren birçok değişiklik yapılmış; bu değişikliklerin ötesine geçecek eylemler ise gerek anayasal gerekse kanuni düzenlemeler ile yaptırım altına alınmıştır.

IV. Türk Anayasa Hukukunda Pasifist Anayasa Anlayışı

Türk Anayasa Hukukunda -1982 Anayasası'nda- savaş ve barışa ilişkin anayasal düzenlemeler de karşılaştırmalı hukukta görüldüğü gibi, tarihsel deneyimlerin ışığında şekillenmiş; ancak özellikle Japon ve Alman deneyimlerinin aksine bu düzenlemeler mağlup olunan bir savaşın ardından işgal kuvvetlerinin baskısıyla değil, tamamen anayasa koyucunun kendi iradesiyle meydana gelmiştir.

Pasifist anayasacılığın, 1982 Anayasası açısından akla getirdiği temel hüküm ise başlangıç metninde yer alan ve Türk vatandaşlarının "Yurtta sulh, cihanda sulh" arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğunu belirten ifadedir. Bu düzenlemenin diğer yansımalarını ise Anayasa'nın konuya ilişkin diğer maddelerinde görmek mümkündür.

1982 Anayasası'nın savaş hali ve silahlı kuvvet kullanılmasına ilişkin 92. maddesine göre savaş hali ilanına, milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkilidir.

Bu duruma istisna olarak ise 92. maddenin 2. fıkrasında Cumhurbaşkanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde karar verebilmesi öngörülmüştür.

¹³⁰ Bkz. Hernekamp, s. 224. Bu bağlamda Federal Alman anayasa hukukunun federe devletlerin anayasacılık anlayışına etkisine dair bkz. R. Grewert, Die Bedeutung gliedstaatlichen Verfassungsrechts in der Gegenwart, NJW 1987, s. 2329-2338.

1982 Anayasasının, öncülü olan 1961 Anayasası'nın 66. maddesi ile neredeyse aynı olan bu hükmü, 1924 Anayasası döneminde Demokrat Parti iktidarının Türk Silahlı Kuvvetlerini Kore Savaşı'na meclis kararı olmaksızın¹³¹ göndermesine yönelik bir tepki olarak anayasa koyucu tarafından öngörülmüştür.¹³²

1961 Anayasası'nın yapım sürecinde Temsilciler Meclisi üyesi Hamza Eroğlu, bu düzenlemeyi eleştirerek maddenin Birleşmiş Milletler'in kuvvet kullanma yasağına ilişkin kararlarına dikkat çekerek maddenin buna göre düzenlenmesini teklif etmiştir.¹³³ Bu teklif, Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmemiştir. Nitekim bu teklife ilişkin ilişkin söz alan Temsilciler Meclis üyesi Amil Artuş, Cumhuriyeti kuranların zaten harbe sadece milletlerarası hukuk kuralları uyarınca meşru olan durumlarda başvurulacağını öngördüklerini; bunun zaten "yurtta sulh-cihanda sulh" ilkesinin bir gereği olduğunu belirtmiştir.¹³⁴

Gerek 1961 Anayasası'nda gerekse 1982 Anayasası'nda öngörülen bu düzenlemelerin ortak noktası, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ancak meşru savunma amacıyla kullanılabileceğidir. Nitekim 1982 Anayasası'nın 117. maddesi de Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Cumhurbaşkanı'nın sorumlu olduğunu belirterek silahlı kuvvetlerin asıl görevinin yurt savunması olduğunu belirtmektedir.¹³⁵

¹³¹ Dönemin DP yetkilileri 1924 Anayasası'nın sadece "harp ilanı" yetkisini düzenlediğini, Kore'ye askeri birlik gönderilmesinin ise bir savaş kararı olmadığını belirterek, TBMM onayı alınmamasını savunmuşlardır. Bkz. M. D. Caniklioğlu, Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 2(2007), s. 29-97.

¹³² Yine belirtmek gerekir ki, 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu 1974 yılında Bakanlar Kurulu Kıbrıs Barış Harekâtında, parlamento kararı olmaksızın Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kıbrıs'a çıkarma yapmasına karar vermiştir. TBMM, anayasal gereklilik olan izni verdiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri, çoktan Kıbrıs'a çıkarma yapmıştı. Bu bilgi için bkz. B. E. Oder, Silahlı Kuvvet Gönderme ve Kullanma Bakımından Amerikan Anayasa Hukukunda Yasama-Yürütme İlişkileri ve Türkiye, Ünal Tekinalp'e Armağan, Cilt III, Beta Yayınevi, İstanbul 2003, s. 451-452.

¹³³ Bu teklif için bkz. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 47. Birleşim, 18.04.1961, s. 381-S82.

¹³⁴ Bkz. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 47. Birleşim, 18.04.1961, s. 382.

¹³⁵ Caniklioğlu, s. 48.

Diğer bir ifadeyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir saldırı savaşında bulunması, bizatihi Anayasa tarafından yasaklanmıştır.¹³⁶ Dolayısıyla savaşın bir dış politika aracı olarak kullanılması da Anayasa tarafından yasaklanmıştır.¹³⁷ Bu yasak, Anayasa'nın referans verdiği milletlerarası hukuk kurallarının en önemli unsurlarından birini oluşturan Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın 2. maddesinin 4. fıkrasında da belirtilen kuvvet kullanma tehdidini de içermektedir.¹³⁸ Sonuç olarak Anayasa metni gerek yasama¹³⁹ gerekse yürütme açısından uyumsuzlukların barışçıl yollardan çözümü hususunda iç hukuk açısından bağlayıcı bir düzenleme öngörmüştür.

Bu durum, anayasal gerçeklikte bizatihi silahlı kuvvetlerin üst kademesi tarafından da ifade edilmiştir. Birinci Körfez Savaşı sırasında Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan Necip Torumtay'ın bu döneme ilişkin yazmış olduğu anılarında, Türkiye'nin Körfez Savaşı'na katılmasına karşı çıkmasına gösterdiği gerekçelerinden biri de, 1982 Anayasası'nın saldırı savaşını yasaklamış olduğu yönündeki görüşüdür.¹⁴⁰

Doktrinde, gerek 1961 Anayasası'nın gerekse 1982 Anayasası'nın kullandığı "savaş ilanı" kavramı, her iki Anayasa'nın da uluslararası hukuku ölçüt alması ve Birleşmiş Milletler'in de bilinçli bir şekilde savaş kavramı yerine "kuvvet kullanma" terimini tercih etmesi karşısında eleştirilmiştir.¹⁴¹ Buna göre Anayasa'nın 92. maddesinde belirtilen uluslara-

¹³⁶ Oder, s. 447. Aynı şekilde bkz. M. Erdoğan, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türk Anayasal Düzeni İçindeki Yeri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XLV, S.330. Erdoğan, bu noktada özellikle Cumhurbaşkanı'na Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanımına istisnai olarak izin veren hükmün, bir saldırı savaşı için kullanılmayacağını vurgulamaktadır. Anayasa hukukçusu Tolga Şirin'e göre de 1982 Anayasa'nın 92. maddesindeki iki hükmün kesişimi, TSK'nın meşru savunma dışında saldırı savaşı amacıyla kullanılmasının yasaklanmasına işaret etmektedir. Bkz. T. Şirin, Anayasa ve Saldırı Savaşı Yasağı, <https://www.tolgasirin.com/single-post/saldirisavasi> (Erişim tarihi:03.07.2018).

¹³⁷ Caniklioğlu, s. 54.

¹³⁸ Caniklioğlu'nun da belirttiği gibi bu yasağın hangi somut önlemleri kapsadığı tartışmaya açıktır. Bkz. Caniklioğlu, s. 69.

¹³⁹ Oder, s. 447.

¹⁴⁰ Torumtay'ın bu görüşü için bkz. N. Torumtay, Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye, İstanbul 1997, s. 48.

¹⁴¹ T. Tarhanlı, Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk; Anayasa Yargısı(20), Ankara 2003, s. 139. Benzer bir eleştiriyi getiren B. Emrah Oder de başlangıçta belirtilen "yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi ile "savaş ilanına" ilişkin düzenlemelerin çelişkili

rası hukukun meşru kıldığı haller kapsamında gerçekleşecek bir kuvvet kullanma eylemi; gerçekleşmesi durumunda bir savaşı andırırsa da hukuki nitelik olarak bir “kolluk tedbiridir”.¹⁴²

1982 Anayasası’na da hakim olan bu ilkenin bir başka sonucu ise yurttaşların “barış içinde yaşamayı” talep etme haklarıdır. Yukarıda da bahsedilen Anayasa’nın Başlangıç kısmı, Türk vatandaşlarının ”Yurtta sulh, cihanda sulh” arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğunu” açıkça tespit etmektedir.¹⁴³ Bu hak, başta Anayasa’nın 25. maddesi ve devamında düzenlenen düşünce özgürlüğü olmak üzere Anayasa’da yer alan ve Türkiye’nin tarafı olduğu diğer uluslararası sözleşmeler ile de güvence altına alınmıştır.¹⁴⁴

Anayasa’nın silahlı kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin aldığı tutumu, Anayasa’nın 92. maddesinde¹⁴⁵ yabancı ülkelerin silahlı kuvvetlerinin Türkiye’de bulunmasına ilişkin TBMM’nin izin vermesini¹⁴⁶, millet-

göründüğünü belirtmiştir. Bkz. Oder, s. 447. Erdoğan ise 1982 Anayasası’nın 117. maddesinde geçen “silahlı kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanması” ifadesinin 1961 Anayasasının 110. maddesinde geçen “savaşa hazırlanma” ifadesi yerine kullanılmasının, ilk bakışta 1982 Anayasası’nın dış ilişkiler yönünden daha barışçı olduğunu akla getirirse de, TBMM’nin görev ve yetkilerini belirten 87. maddesi ve silahlı kuvvetlerin kullanılmasına ilişkin 92. maddesi bir arada değerlendirildiğinde bu düşüncenin pek doğru olmadığını belirtmektedir. Bkz. Erdoğan, s. 318 dipnot 17.

¹⁴² Tarhanlı, s. 142.

¹⁴³ Aynı yönde bkz. M. Sevinç, Barış sözcüğü ve Bazı Anayasal Haklar, <http://www.diken.com.tr/baris-sozcugu-ve-bazi-anayasal-haklar/>, (Erişim tarihi:03.07.2018)

¹⁴⁴ A.g.e. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere her türlü savaş propagandasını 20. maddesinde yasaklayan Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’ne Türkiye de taraftır. Yine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Kasım 1984 tarihindeki Genel Kurulu’nda tüm insanların kutsal bir hak olan barış içinde yaşama hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.

¹⁴⁵ Bu hususta karşı bir görüş olarak yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin vermenin savaş ilanının aksine uluslararası hukukun meşru saydığı kurullarla kısıtlanmadığı, bu konunun tamamen TBMM’nin takdirine bırakıldığı da savunulmuştur. Bu görüş için bkz. S. Batur, “Anayasa Yanlış Yorumlanıyorsa”, Vatan, Mart 2003; aktaran: Caniklioğlu, s. 56.

¹⁴⁶ Bu izin işleminin, kararla mı yoksa kanunla mı yapılacağı doktrinde tartışmalıdır. Yine bu tartışma beraberinde bu işlemin siyasi ve yargısal denetiminin parlamento tarafından nasıl yapılacağı sorununu da getirmiştir. Bu tartışmaya ilişkin bkz. K. Kandoğlu, Silahlı Kuvvetlerin Kullanımının Parlamento Tarafından Denetimi, Bilgi Toplumunda Hukuk, Ünal Tekinalp’e Armağan, Cilt:3, s.413-421. Tarhanlı ise Anayasa’nın 92. maddesi kapsamında yapılacak bir muhtemel yargı denetiminde yapıla-

lerarası antlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının¹⁴⁷ gerektirdiği hallere bağlamasında da görmek mümkündür. Anayasa'daki bu ifade, başka bir devletin saldırı savaşına destek verme amacıyla yabancı kuvvetlerin Türkiye'de konuşlanmasına izin verilmediği biçiminde yorumlanmalıdır.

Anayasa Mahkemesi ise 1. Körfez Krizinde vermiş olduğu bir kararında¹⁴⁸ bu kavramı geniş yorumlamamış; dava konusu olan 108 Sayılı Meclis Kararı¹⁴⁹ uyarınca Hükümet'e verilen yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulması hüşundaki yetkinin "kriz sonrasında" da kullanılabilceğinin belirtilmesinin, uluslararası ilişkiler geleneğinin Körfez Krizi nedeniyle zorunlu kılabilceği, makul ve kabul edilebilir süredeki meşru bir gereksinimi öngördüğünü tespit etmiştir.¹⁵⁰ Anayasa Mahkemesi'nin 92. maddede yabancı silahlı kuvvetlerin ülkede bulundurulmasına milletlerarası hukukun kuralları ışığında izin vermesinin ışığında Birinci Körfez Krizi'nin sonucunda verilen bu yetkinin uluslararası hukukun meşru kıldığı bu durumu aştığını tespit etmek mümkündür.¹⁵¹ Nitekim Türkiye, bu kriz döneminde Birleşmiş Milletler Kurucu anlaşması bağlamında bir özel anlaşma da imzalamış değildir.¹⁵²

cak denetimin, bu maddenin ortaya koyduğu ölçütler ışığında bir uluslararası hukuk normuna uygunluk denetimi olduğunu belirtmektedir. Bkz. Tarhanlı, s. 144.

¹⁴⁷ Milletlerarası nezaket kurallarının ne olduğuna ilişkin 1961 Anayasası görüşmeleri sırasında yapılan tartışmada Anayasa Komisyonu Sözcüsü Turan Güneş, bu kavramı "ziyaret" ve "İngiliz Kraliçesinin taç giyme töreni" gibi örneklerle somutlaştırmıştır. Güneş'e göre bu durum, çatışma riski içermeyen konulara ilişkindir. Güneş'in bu açıklamaları için bkz. Oder, s. 449.

¹⁴⁸ AYM E: 1990/31 K:1990/24.

¹⁴⁹ Kararda Anayasa Mahkemesi, Meclis kararlarının istisnalar dışında Anayasa Mahkemesi'nin denetimine kapalı olduğunu belirterek iptal istemini reddetmiş; ancak iptal dilekçesindeki TBMM'nin 107 ve 108 sayılı kararlar ile yetkisini Hükümete devrettiği, bu nedenle de özünde Anayasa'yı değiştirme niteliği taşıdığı savına yönelik yukarıda bahsedilen açıklamalarda bulunma gerekliliği görmüştür.

¹⁵⁰ Mahkeme üyeleri Yekta Güngör Özden, Yılmaz Aliefendioğlu, Selçuk Tüzün ve Ahmet Necdet Sezer ise bu tespite katılmamışlar ve karşı oy yazmışlardır. Ancak bu Mahkeme üyelerinin karşı oylarındaki temel vurgu, Bakanlar Kurulu'na verilen izinin süresinin belirsiz oluşu ve bu sebeple ilgili işlemin karar adı altında olsa da aslında bir yasa olduğu; bu işlemin de bu sebeple Anayasa Mahkemesi'nin denetimine tabi olduğuna yöneliktir.

¹⁵¹ Bkz. Tarhanlı, s. 147.

¹⁵² A.g.e.

Benzer bir tartışma, 2003 senesinde yaşanan İkinci Körfez Savaşı sırasında da gündeme gelmiştir. Bu savaş sırasında ABD silahlı kuvvetlerinin Türkiye’de bulundurulması ve Türk silahlı kuvvetlerinin de Irak’ın kuzeyinde konuşlanması gündeme gelmiştir. Bu konuya ilişkin Başbakanlık tezkeresinin¹⁵³ TBMM Genel Kurulu’nda oylandığı tarih sebebiyle “1 Mart Tezkeresi”¹⁵⁴ süreci olarak da adlandırılan bu vaka, Anayasa’nın 92. maddesi kapsamındaki hukuki tartışmaları da beraberinde getirmiştir.¹⁵⁵ Nitekim uluslararası hukuka aykırı olan bu savaş kapsamında Türkiye’nin silahlı kuvvetlerini yabancı bir ülkeye göndermesi ve ABD’nin silahlı kuvvetlerinin Türkiye’de konuşlanmasına izin vermesi, bu durumun aslında anayasaya aykırı bir savaş ilanı olduğu gerekçesiyle haklı olarak eleştirilmiştir.¹⁵⁶ Konuya ilişkin dönemin Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu da bu tespitle aynı doğrultuda tezkerenin reddedilmesi gerektiğini belirtmiş; tezkerenin kabulü yönündeki bir kararın Anayasa’nın 92. maddesini değiştirecek bir yasa niteliği taşıdığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’nin denetimine bağlı olacağını ve iptal davasına konu olacağını belirtmiştir.¹⁵⁷ Bu noktada Batum¹⁵⁸ ise yabancı ülkenin silahlı kuvvetlere izin vermesinin farklı bir durum olduğunu ve dolayısıyla bu durum için uluslararası hukuka uygunluk şartının

¹⁵³ 25 Şubat 2003 tarihinde dönemin Başbakanı Abdullah Gül tarafından TBMM’ye sunulan tezkerenin tam adı ”Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı silahlı kuvvetler unsurlarının altı ay süreyle Türkiye’de bulunmasına ve muharip unsurların Türkiye dışına intikalleri için gerekli düzenlemelerin yapılmasına Anayasanın 92’inci maddesi uyarınca izin verilmesine ilişkin Başbakanlık tezkeresidir.“

¹⁵⁴ Bu sürecin siyasi arka planı ve o dönemdeki tartışmalar için bkz. D. Bölükbaşı, 1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

¹⁵⁵ Bu hukuki tartışmaya ilişkin bkz. E. Göztepe, Amerika’nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye’nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 59-3, s.79-103. Aynı yönde bkz. Caniklioğlu, s. 29-97; yine aynı yönde T. Tarhanlı, Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk; Anayasa Yargısı(20), Ankara 2003, s. 133-156.

¹⁵⁶ Bu eleştiri için bkz. Göztepe, s.91.

¹⁵⁷ Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu’nun 6 Şubat 2003 tarihindeki ilk toplantısında almış olduğu bu karar için bkz. İ.Ö. Kaboğlu/K. Akkurt, İnsan Hakları Danışma Kurulu Raporları, İmge Yayınevi, İstanbul 2006, s.29-30.

¹⁵⁸ Batum’dan aktaran Göztepe, s. 92. Göztepe, bu yorumun kendi ülkesindeki duruma hakim olamayan ülkeler (*failed state*) açısından olan istisna açısından kabul edilebileceğini, ancak 1 Mart Tezkeresinde gündeme gelen vakanın bu durumu içermediğini belirtmektedir.

aranmaması gerektiğini, dolayısıyla 1 Mart Tezkeresi sürecinde gündeme gelen ABD kuvvetlerinin Türkiye’de konuşlanmasına izin verilmesinin tamamen Türkiye’nin takdirinde olduğunu belirtmiştir.

Tartışmalara konu olan bu Başbakanlık tezkeresinin TBMM Genel Kurulu’nda kapalı oturumda yapılan oylama¹⁵⁹ ile kabul edilmemesini¹⁶⁰ takiben; dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan imzasıyla 20 Mart 2003 tarihinde yeni bir tezkere sunulmuştur.¹⁶¹ Bu tezkere ise Türk Silahlı Kuvvetleri’nin gönderileceği ülkenin adını belirtmekte ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye sınırları içindeki etkinliklerini hava sahasıyla sınırlandırmaktadır.¹⁶² Nitekim bu tezkere ise TBMM Genel Kurulu’na kabul edilmiştir.¹⁶³ Bu tezkere de her ne kadar kapsamı daraltılmış olsa da, tıpkı 1 Mart Tezkeresi gibi milletlerarası hukukun gerekli kıldığı hal-ler ile bağdaşmayan Irak Savaşı doğrultusunda alındığı için, Anayasanın 92. maddesine aykırılık oluşturmaktadır.

¹⁵⁹ Bu oylamaya 533 üye katılmış; 264 üye tezkerenin kabulü yönünde oy kullanmıştır. 250 üye ise tezkerenin reddi yönünde oy kullanmıştır. 19 üye ise çekimser kalmıştır. Bu çekimser üyelere hareketle tezkerenin reddedilmiş olamayacağı iddia edilmiş ve dönemin TBMM Başkanı Bülent Arınç, TBMM İçtüzüğünü ihlal ettiği iddiasıyla eleştirilmiştir. Bkz. Bölükbaşı, s. 92. Anayasa’nın 96. maddesinin birinci fıkrasının lafzına açıkça aykırı olan bu eleştiri, açıkça dayanaktan yoksundur.

¹⁶⁰ TBMM’nin tezkerenin reddi sonrasında yaşanan sürecin özeti için bkz Bölükbaşı, s. 95 vd.

¹⁶¹ Bu tezkerenin tam adı “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kuzey Irak’a Gönderilmesine; Bu Kuvvetlerin Gerektiğinde Belirlenecek Esaslar Dairesinde Kullanılmasına ve Muhtemel Bir Askeri Harekat çerçevesinde Yabancı Silahlı Kuvvetlere Mensup Hava Unsurlarının Türk Hava Sahasını Türk Makamları Tarafından Belirlenecek Esaslara ve Kurallara Göre Kullanmaları İçin Gerekli Düzenlemelerin Yapılmasına, Anayasanın 92’nci Maddesi Uyarınca 6 Ay Süreyle İzin Verilmesine Dair Başbakanlık Tezkeresidir.”

¹⁶² 1 Mart Tezkeresi’nin reddedilmesinin ardından ABD’nin hava sahasına ilişkin talepleri ve bu taleplerin yeni bir tezkere ile karşılanması hususunda bkz. Bölükbaşı, s.100 vd.

¹⁶³ Oylamaya katılan 532 milletvekilinden 332’si tezkerenin kabulü yönünde oy kullanmışlardır. Aradan geçen kısa sürede çoğunluğu dönemin iktidar partisine mensup üyelerin, bu sefer tezkerenin kabulü yönünde oy kullanması bu sefer Recep Tayyip Erdoğan’ın başbakanlık makamında oturması ve bu sayede elde edilen siyasi meşruiyeti ile açıklanabilir. Bu görüş için bkz. Göztepe, s.99.

V. Sonuç

Devletin uluslararası hukuku göz önünde bulundurarak, diğer devletlere karşı barışı sağlama yükümlülüğünü yerine getirmesini ifade eden dış barışı sağlamak için gerekli anayasal düzenlemeleri sağlaması, pasifist anayasacılık anlayışı ile mümkündür. Bu anlayış ise, Fransız devriminden bu yana birçok ülkede yaşanan anayasacılık hareketlerinde gözlemlenmekle beraber, İkinci Dünya Savaşı sonrasında mağlup Japonya ve Almanya'nın anayasa hukukunda karşılık bulmuştur.

Türk hukuku açısından anayasal düzenlemeler, Japon ve Alman Anayasaları kadar açık hükümlere yer vermese de, Başlangıç metnindeki "yurtta sulh ve cihanda sulh" ilkesi ve Anayasa'nın 92. maddesindeki "uluslararası hukukun meşru saydığı haller" kaydı, Anayasa'nın saldırı savaşını yasakladığını göstermektedir.¹⁶⁴ Bu düzenlemeleri, devletin tüm organlarının dış politika dahil her türlü eylemlerinde göz önünde bulundurması, Anayasa'nın üstünlüğü ilkesini düzenleyen 11. maddesinin de gereğidir.

KAYNAKÇA

Akimito D., Exercising the Right to Collective Self-Defence? An Analysis of ,“Japan’s Peace and Security Legislation“, Zeitschrift für Japanisches Recht, 21. Jahrgang, Sommer 2016-Nr.41, s. 140.

Bölükbaşı D., 1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası, Doğan Kitap, İstanbul 2008.

Caniklioğlu M.D, Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 2(2007), s. 29-97.

Deiseroth D., Das Friedensgebot des Grundgesetzes und der UN-Charta- und die Bundeswehr; SchlHA 11/2014, s. 424.

Erdoğan M., Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türk Anayasal Düzeni İçindeki Yeri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt XLV, S. 330.

¹⁶⁴ Caniklioğlu da 1982 Anayasası'nın düzenlemelerini Bonn Anayasası'nın 26. maddesi ile kıyaslamakta ve bu maddeler arasında uyumsuzlukların barışçıl yollardan çözümlenmesi konusunda paralellik kurmaktadır. Bu karşılaştırma için bkz. Caniklioğlu, s. 55. Aynı şekilde bkz. Oder, s. 447.

Fink U., Grundgesetz-Kommentar, Hrsg: von Mangoldt, 4. Auflage, s. 629.

Grewert R., Die Bedeutung gliedstaatlichen Verfassungsrechts in der Gegenwart, NJW 1987, s. 2329-2338.

Göztepe E., Amerika'nın İkinci Irak Müdahalesinin Uluslararası Hukuk ve Türkiye'nin Bu Savaşa Katılımının Türk Anayasa Hukuku Açısından Bir Değerlendirmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 59-3, s.79-103.

Kaboğlu İ.Ö./Akkurt K., İnsan Hakları Danışma Kurulu Raporları, İmge Yayınevi, İstanbul 2006, s.29-30.

Kades C., The American Role in Revising Japan's Imperial Constitution, Political Science Quarterly, Vol. 104, No. 2 (Summer, 1989), s. 215-247.

Kanadoğlu K., Anayasa Mahkemesi, Beta Yayınevi, İstanbul 2004, s. 145.

Kanadoğlu K., Silahlı Kuvvetlerin Kullanımının Parlamento Tarafından Denetimi, Bilgi Toplumunda Hukuk, Ünal Tekinalp'e Armağan, Cilt:3, s. 413-421.

Kriele M., "Menschenrechte und Friedenspolitik", in: Einigkeit und Recht und Freiheit (Ed: Börner/Jahrheiß/Stern), Band 2, Carl Heymanns Verlag, Köln 1984, s. 662-663.

Leisner W., Demokratie- eine "friedliche Staatsform"- Zu Friedenspflicht und Gewaltmonopol im Inneren, Juristenzeitung 60. Jahrg. Nr. 17, s.810.

Oder B.E, Silahlı Kuvvet Gönderme ve Kullanma Bakımından Amerikan Anayasa Hukukunda Yasama-Yürütme İlişkileri ve Türkiye, Ünal Tekinalp'e Armağan, Cilt III, Beta Yayınevi, İstanbul 2003, s. 451-452.

Hasler D., Zivilgesellschaften zwischen Norm und Faktizität: Das Verhältnis von Verfassungsrecht und Außenpolitik in Japan und Deutschland, Baden-Baden 2005, s. 95.

Herdegen M., Maunz/Dürig, Grundgesetz-Kommentar, 82. EL Januar 2018, Kn.66.

Hernekamp A., Grundgesetz Kommentar, Band 2 (Art. 21 bis Art.69), 3. Neubearbeitete Auflage, München 1995, s. 225.

Holthausen D., Der Verfassungsauftrag des Art.26 II GG und die Ausfuhr von Kriegswaffen, RIW 1997, 369 (Heft 5, s. 284-290).

Jarass H., Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland-Kommentar (Hrsg: Jarass/Pieroth), Verlag C.H.Beck, München 2009, s. 592.

Pazarcı H., Uluslararası Hukuk Dersleri, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 512 vd.

Risse H., Art. 26, in: Grundgesetz-Kommenta(Hrsg: Hömig), 9. Auflage, Nomos Gesellschaft, Baden-Baden 2010, s. 282.

Römer P., Die Friedenspflicht des Grundgesetzes, Demokratie und Recht, H. 3, 1982, s. 136-138.

Schmachl, Grundgesetz- Beck'scher Kompakt-Kommentar, (Hrsg: Sodan), Verlag C.H. Beck, München 2011, s. 296.

Schmidt-Bleibtreu B./Klein F./Hoffmann H./Hoplauf A., Kommentar zum Grundgesetz, Carl Heymanns Verlag 2011, s. 795.

Sevinç M., Barış sözcüğü ve Bazı Anayasal Haklar, <http://www.diken.com.tr/baris-sozcugu-ve-bazi-anayasal-haklar/>, (Erişim tarihi:03.07.2018)

Starck C., Frieden als Staatsziel, in: Einigkeit und Recht und Freiheit (Ed: Börner/Jahrreiß/Stern), Band 2, Carl Heymanns Verlag, Köln 1984, s. 869.

Streinz R., Grundgesetz-Kommentar (Herausgegeben von Michael Sachs), 4. Auflage, s. 968.

Şirin T., "Pasifist Japonya'da Militarist Milliyetçilik İnşa Edilirken", Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt:4 Sayı:8, s. 300.

Şirin T., Anayasa ve Saldırı Savaşı Yasağı, <https://www.tolgasirin.com/single-post/saldirisavasi> (Erişim tarihi:03.07.2018).

Tarhanlı T., Kuvvet Kullanma, Meşruiyet ve Hukuk; Anayasa Yargısı(20), Ankara 2003, s. 133-156.

Tonami K., Anayasa Yapımı ve Anayasal Değişim, İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Japonya'da Anayasacılığın Gelişimi, Türkiye'de Anayasal Değişim Beklentileri, Türkiye Barolar Birliği Yayınları Ankara 2011, s. 212.

Torumtay N., Değişen Stratejilerin Odağında Türkiye, İstanbul 1997.

Turanlı Yücel K., Barış Hakkı ve Hayata Geçirilmesi, XII Levha Yayınları, İstanbul 2012.

von Wedel H., Das Verfahren der demokratischen Verfassungsgebung, Duncker/Humblot Verlag, Berlin 1976.

Wieland J., Die Entwicklung der Wehrverfassung, in: Verfassungsänderung-Verfassungswandel-Verfassungsinterpretation (Ed:R. Wahl), Duncker-Humblot Verlag, Berlin 2008, s. 165.

Wild M., Auslandeinsätze der Bundeswehr-Parlamentarvorbehalt-Verfassungsfortbildung, in: Verfassungsrechtsrechnung(Hrsg: J. Menzel-R. Müller Terpitz), Mohr-Siebeck, 2. Auflage, s. 564-567.

Wilhms H., Ausländische Wirkungen auf die Entstehung der Verfassung Japans und Deutschlands im Vergleich; in: Verfassungsänderung-Verfassungswandel-Verfassungsinterpretation (Ed:R. Wahl), Duncker-Humblot Verlag, Berlin 2008, s. 114.